



GÈNERE



Iolanda Enjuanes
Arxiu Municipal de Lleida



Guillem Roca
Centre d'Estudis Comarcals
del Segrià - Universitat
de Lleida

L'assassinat de Francesca de Fillac a mans del seu marit: anàlisi d'un procés criminal del segle XIV

pàg. 91-99

RESUM

El present article ressegueix els passos del *Tribunal de Coltellades* a l'hora d'indagar l'autoria i la cooperació en un crim que tingué lloc a l'estiu del 1368. A través de la documentació judicial conservada a l'Arxiu Municipal de Lleida, els *Llibres de Crims*, som capaços de copsar la realitat quotidiana medieval amb uns colors i una vitalitat que sovint passa desapercibuda en altres tipus de fonts.

PARAULES CLAU

Llibres de Crims, Lleida, segle XIV, veguer, bidell, notari, procés judicial.

ABSTRACT

This article follows the steps of the so called *Tribunal de Coltellades* when it investigated the author and his accomplices of a crime occurred during the summer of 1368. Through the judicial documents conserved in Lleida's Municipal Archive, the *Llibres de Crims*, we can see a very colorful and vital daily reality of the Middle Ages that often is unnoticed in other sources.

KEYWORDS

Book of Crimes, Lleida, 14th century, vicar, custodian, notary, judicial process.

INTRODUCCIÓ

Un dels elements més rellevants de qualsevol societat és l'administració de justícia; no hi ha cap dubte que, qui l'exerceix, ostenta un poder de gran importància. A partir del segle XII el territori català s'estructurà social i políticament durant un procés de creixement econòmic i expansió territorial. En aquest context el poder reial va intentar afermar-se sobre el territori mitjançant l'establiment d'oficials —representants seus— encarregats d'impartir justícia (SABATÉ 2007: 9). Aquest sistema d'oficials estava encapçalat pel veguer, que actuava ajudat per un ampli grup de funcionaris. A Lleida, l'ofici de veguer es troba establert des de 1188 amb una jurisdicció ben definida dins el terme lleidatà (SABATÉ 2003: 228). En canvi, a l'interior de la ciutat l'exercici jurisdiccional va ser inicialment encomanat, a través de la Carta de Poblament, al cort —de nomenament reial i comtal— i, posteriorment, compartit amb el justícia —de nomenament únicament reial (SABATÉ 2001: 229-231). Aquesta dualitat desaparegué definitivament quan es produí el conveni entre Aurembiaix d'Urgell i Jaume I. Llavors Lleida passà a ésser ciutat estrictament reial i desaparegué la figura del justícia quedant, únicament, el cort i el veguer. Com en altres ciutats de la denominada Catalunya Nova en l'exercici de justícia, juntament amb el cort, també hi participaven les autoritats municipals; així ho confirmà el rei Jaume II el 1286. La voluntat reial per millorar l'administració va comportar una reducció de càrrecs i, a Lleida, l'equiparació entre ambdós funcionaris, cort i veguer, que s'uniren definitivament el 1300 (SABATÉ 2001: 362 i 369). Així la justícia de la cúria local va ser administrada pel denominat *Tribunal de Coltellades*, format pel cort i veguer juntament amb representants de la Paeria. La relació que havien de mantenir els paers i el cort i veguer va quedar definitivament establerta en un privilegi de 1300 atorgat per Jaume II (MONTANYA 2007: 59-60); el tribunal actuava, com era costum, seguint les *Consuetudines Ilerdenses* (1228) i, en allò que aquestes no contemplaven, els *Usatges*.

En el cas que relatarem tot seguit —com en molts d'altres— l'encarregat de presidir el tribunal fou el lloctinent del veguer i cort, és a dir, el seu substitut. A partir de la segona meitat del segle XIV les dificultats a l'hora d'exercir el càrrec, els conflictes amb el municipi i la poca remuneració fomentaren l'absentisme laboral i va proliferar la delegació en lloctinents (SABATÉ 1995: 147-159).

L'Arxiu Municipal de Lleida conserva una sèrie documental coneguda amb el nom de *Llibres de Crims* formada per vuitanta volums i que abasta un període que va des de 1308 a 1701. Aquesta sèrie recull un gran nombre de processos judicials ocor-

reguts a Lleida i als pobles de la contribució i són un exemple excepcional per comprendre el desenvolupament dels casos que constaven d'un seguit de fases comunes: la *pervenció*, la inquisició, la lectura de càrrecs i la defensa, la interlocutòria, el turment i, finalment, la sentència definitiva.

El cas que segueix a continuació és un d'aquests processos judicials l'explicació detallada del qual ha de servir per comprendre les fases del procés i la riquesa de detalls que ens aporta aquest tipus de documentació.

LA PERVENCIO

La *pervenció* o denúncia es va produir «a hora de vespres o quaix» el dia 3 de juliol de 1368 davant Bernat Dolvan, lloctinent del veguer, i dels paers Pere de Montanyana, Berenguer Marqués i Ramon Riambau. L'imputat era un notari de Lleida anomenat Francesc de Fillac, a qui s'acusava d'haver mort la seva esposa Francesca i, després, fugir juntament amb l'amant. Tot i així, les autoritats van identificar un seguit de còmplices, alguns dels quals també havien fugit de Lleida comes ajudeu-me; només van poder detenir-ne tres: la mare de Francesc de Fillac, anomenada Elicsén, Dolceta,¹ una amiga del barri i, finalment, el paraire Pere Bouet, qui era germà d'un dels còmplices que —segons s'explica— feia d'aprenent de notari a casa de Francesc. Després d'ordenar batudes «a cavall e a peu» per veure si podien encalçar els fugitius, les autoritats van visitar l'escenari del crim. En aquesta visita només hi acudiren el lloctinent del veguer, un dels paers i un personatge indispensable per a l'elaboració dels *Llibres de Crims*, el «notari e escrivà de la Paheria» Pere d'Altarriba. Ell ens descriu la casa amb pèls i senyals i «en la cambra que és al cap de la escala de la sala —tal i com es mostra al document— en ·I· lit que havie en la dita cambra» trobaren el cadàver de Francesca de Fillac, que havia estat morta per asfíxia.

Com a notari, Francesc de Fillac era un personatge important de la Lleida medieval; era depositari de la fe pública i, per tant, l'autoritat que exercia emanava directament de la figura reial. Per poder ostentar el càrrec havia de ser un home lletrat, amb coneixements de dret i gramàtica suficients, i haver superat un examen davant les autoritats públiques —com es manifesta als *Costums de Lleida*. A més, durant el procés es menciona que havia passat temporades fora, a Mallorca i a la Vall d'Aran, un fet que, ens suggereix, es tractava d'un notari general, de nomenament reial i amb capacitat per exercir als diversos regnes de la Corona (PIÑOL 2015: 89-90).

¹ Durant el procés apareix una denúncia del guixer Guillemó Carles contra Dolceta per alcavoteria. El document explica que Dolceta va convèncer la seva neboda i esposa de Guillemó perquè cometés adulteri amb el nebot d'un canonge de la Seu i li robés tota la roba que tenia a casa mentre ell estava «fora de la ciutat per sos afers». Per si això no fos prou, la denúncia prossegueix explicant que encara la va convèncer per cometre adulteri una segona vegada i, llavors, enverinaren Guillemó per deslliurar-se'n definitivament.

LA INQUISICIÓ

A partir d'aquí comença la segona fase del procés, la *inquisició* o interrogació. Primer es va citar els tres empresonats i, després, als més de vint testimonis que recull el text; és, segurament, un dels casos més llargs dels *Llibres de Crims* i va provocar molt d'enrenou a la ciutat. Als acusats, ja abans de prendre'ls declaració, se'ls engarjolava al Palau de Cervera, nom amb què es coneixia la presó municipal; allà s'hi estaven, passant fred i gana, fins que el tribunal dictava la sentència definitiva. Els reus havien de pagar 3 diners diaris que servien per llogar el llit, les flassades i l'alimentació, sovint minsas, que els servia el carceller.²

El dia després de la *pervenció*, el lloctinent del veguer i un paer van pujar al Palau per prendre'ls declaració. El primer dels acusats, Pere Bouet, explicà com a la tarda va trobar-se el seu germà, Ramon Bouet, mentre dormia després de regar la seva vinya al terme de Rovals; anava acompanyat de Francesc de Fillac, d'una dona anomenada Laquera i d'una nena petita. Segons van explicar-li, anaven cap a Alcarràs però, com que no coneixien el camí, li demanaren que els guiés, almenys fins a la Coma Juncoosa, fent drecera entre les vinyes, llavors el cultiu principal del camp lleidatà (BOLÒS 2008: 312-313). Ell així ho va fer fins que, finalment, veient-los nerviosos, va decidir preguntar el perquè de tanta pressa i neguit. La resposta va ser més sincera del que ens esperaríem: el seu germà va confessar-li «que en Fylach havia dat del puny a sa muyller en lo batcol e creu que ara l'a morta». Finalment, després de guiar-los, Pere Bouet retornà a Lleida, on s'assabentà de la mort, i els saigs l'empresonaren.

De la declaració d'Elicsén, la mare del presumpte assassí, se'n desprenen algunes dades sobre la seva bona relació amb la morta que seran àmpliament qüestionades per altres testimonis; va explicar que estimava i tenia bona relació amb la seva jove i desconeixia que Francesc tingués una amant —estrany perquè, segons sembla, era *vox populi*—. En canvi, Dolceta, la tercera acusada, va confirmar la relació extramatrimonial amb Laquera. Durant els dies següents, mentre els tres acusats romanien a la presó, el pare de l'assassinada va presentar una denúncia

formal davant del veguer i cort de Lleida, Ramon Berenguer de Sanaüja,³ el seu lloctinent i els quatre paers d'aquell any (Pere de Muntanyana, Ramon Riambau, Berenguer Marquès i Bernat de Terrés). Berenguer Dolo, com es deia el pare de la difunta, tampoc no era un personatge qualsevol de la Lleida del segle XIV; es tractava del bidell general de l'Estudi.⁴

De bidells a l'Estudi n'hi havia de dues classes, el general o major i els especials o propis dels professors; no cal dir que el més important era el general, encarregat de servir tota la comunitat universitària. No es tractava —com s'ha mostrat algunes vegades— d'un simple pregoner, encarregat de mantenir l'ordre a les classes i amb poca formació. Al contrari, el càrrec de bidell era, com el de canceller de l'Estudi, de nomenament reial i requeria sobre un home de cultura. Ho sabem perquè, en alguns casos, l'estacioner també feia l'ofici de bidell; l'estacioner s'encarregava de vendre, corregir i revisar els llibres de text i de llogar les *peciae*⁵ als estudiants (TRENCHS 1991: 133-145). A més, el bidell exercia de nexa d'unió entre la ciutat i la comunitat universitària; havia de conèixer les cases on podien viure professors i estudiants, el preu dels lloguers, allotjar els estudiants forasters segons la seva categoria i —en alguns casos— recaptar les taxes. A l'Estudi de Bolonya, centre que va influenciar àmpliament el de Lleida, es demanava al bidell que parlés i escrivís en llatí, llengua de comunicació al món universitari, i fes les funcions de notari si se'n requeria un amb urgència (BUSQUETA 2012: 163-169). Per tant, en Berenguer Dolo era un home amb interessos dins la ciutat i la seva denúncia va tenir un paper crucial en el desenvolupament dels fets.⁶

La denúncia del pare de la víctima ens aclareix definitivament la relació entre la munió d'acusats.

² Arxiu Municipal de Lleida (AML), Fons Municipal, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda*, any 1691, reg. 1370, f. 76.

³ Aquesta és l'única menció que tenim en tot el procés del veguer essent, com ja s'ha mencionat, el lloctinent de cort i veguer encarregat de dirigir les inquisicions del procés. Tot i que la denúncia escrita menciona al veguer la llegeixen —com explica el procés— en Bernat Dolvan i els paers. AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 22v.

⁴ L'Estudi General de Lleida fou el primer de la Corona d'Aragó, es va fundar a partir d'un privilegi atorgat pel rei Jaume II, l'1 de setembre de 1300, gràcies a la butlla del papa Bonifaci VIII, atorgada tres anys abans, l'1 d'abril de 1297, que concedia al monarca la possibilitat de construir un Estudi General a qualsevol lloc dels seus dominis (BUSQUETA 2004: 136-142).

⁵ Les *peciae* eren quaderns amb textos suggerits pels professors.

⁶ «Diluns proppassat, Francesc de Fyllach, notari, e Clareta, muyller de Francesc Laquer notari ça enrere, amiga del dit Francesc; ensemps ab son fyll d'en Bou peyller; e ab Bernat de Luça, especier; e Guillem de Luça, que s fa nomenar Francesch Luça, atabaler, germans del dit Francesc; e na Elicsén, mare dels dits Francesc, Bernat e Guillem; e Dolceta amiga d'en Jacme Ponç, prevere, ajudadors e consentidors, mataren e ofegaren, e han morta e ofegada Francescha, fylla del dit Berenguer Dolo, muyller del dit Francesc de Fyllach, notari, fort perdicionalment e sens tota raó. Aquella Francescha faen lo dit marit seu gitar-la a dormir e afalagan-la que dormís en son lit, en lo qual és estada atrobada ofegada...» (AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 22v).

La denúncia del pare de la víctima ens aclareix definitivament la relació entre la munió d'acusats. El més clar és que Laquera —en realitat Claret— rebé el seu sobrenom de l'anterior marit, en Francesc Laquer; un fet habitual a l'edat mitjana. Els altres acusats eren els germans o germanastres de Francesc de Fillac, els quals, un d'ells també amb el nom canviat, s'anomenaven Bernat de Lluçà i Francesc de Lluçà —abans Guillem. També hi hem de comptar l'aprenent de notari, en Ramon Bouet, que és el diminutiu del nom del seu pare, el peller Bou; com a futur notari havia de passar un temps de pràctiques supervisat per un professional, un període indeterminat que no es va començar a regular fins al segle XV (PIÑOL 2015: 86). Finalment, també s'hi comptaven les empresonades, Elicsén i Dolceta. Tot i que aquí no apareix, Pere Bouet continuava a la presó.

Després d'haver escoltat la denúncia, el lloctinent del veguer i els paers van prosseguir amb els interrogatoris. El més interessant és el de la serventa de la casa, una noia de Fraga anomenada Maria que explicà fets ocorreguts instants abans del crim. Així descriu com, després de dinar, Francesca li demanà que anés a veure les seves filles, que estaven «a la maestra on aprenien de costura»,⁷ i de camí passés per l'obrador d'un teixidor per veure si ja havia acabat un drap que havia encomanat. La noia ho va fer obedient però, abans de sortir, sentí com Francesc deia a la seva dona que preparés el llit per anar ambdós a fer migdiada; llavors Francesca es «levà e endreçà lo seu lit e agranà e regà la cambra».⁸ Maria ja era a punt de creuar el llindar quan Francesc també es dirigí a ella ordenant-li que tanqués la porta amb clau. Ella s'hi negà raonant que no podrien sortir si s'entretenia i preferí tancar-los amb el forrellat exterior. Al tornar al cap d'una bona estona va trobar-se en Francesc a la sala i la porta de l'habitació de Francesca tançada. Per això va preguntar per la mestressa i ell li etzibà: «Calla, no digues res que dorm e no la desperts. Mas pren aquesta pasta que és levada e porta-la al forn». Així ho féu i aquesta vegada, davant la insistència de l'amo, va tancar la porta amb clau i se l'endugué al forn. I mentre era allà esperant que es cogués el pa, va venir a trobar-la un noi demanant-li la clau perquè en Francesc, des del terrat, l'havia reclamat. Poc després, quan emprengué el camí de tornada a casa per la plaça Sant Joan, va trobar-se amb el seu senyor que baixava de casa i li explicà que Francesca havia sortit. Llavors Maria va recuperar la clau i retornà a l'alberg per

descobrir el terrible fet.

La declaració de Maria resulta molt útil per comprendre com era la casa de Francesc i Francesca de Fillac i, si hi afegim fragments d'altres declaracions, ens en podem fer una idea bastant aproximada.

L'alberg de Francesc i Francesca de Fillac

Es tractava d'una disposició a grans trets repetida a la gran majoria d'albergs medievals lleidatans. Tot i que no se'n descriu, sabem que en moltes de les cases hi havia cellers en un primer nivell, possiblement subterrani. A sobre, a peu pla, hi havia l'entrada i la porta que s'obria al carrer; aquest espai, que s'anomenava «entrada», no era únicament la porta sinó que comprenia una zona molt més àmplia, sovint tota la planta baixa (ENJUANES i ROCA 2016: 92). També hi veiem que a l'entrada s'hi descriuen subespais d'emmagatzematge com el celleret, el rebost i la «botiga», un tipus de magatzem (BOLÒS i SÀNCHEZ 2014: 157-162). Al pis superior s'hi accedia mitjançant una escala que apareix molt poques vegades mencionada en els inventaris, segurament perquè contenia pocs objectes. En aquesta planta, la principal, hi havia el dormitori, la sala i la cuina (BOLÒS i SÀNCHEZ 2014: 117-129), que, per facilitar l'extracció de fums, es situava en aquest nivell. En el procés judicial que ens ocupa partim d'aquest pis quan Maria explica que Francesc i Francesca, ell assegut en un banc, estaven a la sala abans que ella sortís baixant per les escales i tancant la porta principal amb forrellat.⁹ A través de la declaració coneixem que hi havia una cuina. Ho suggereix que en Francesc manés a la macipa agafar la massa de pa que s'havia inflat i portar-la a coure al forn; sovint la pastera era dins la cuina o, en alguns casos, representava una estança separada situada a tocar.¹⁰ En un moment donat es descriu com Francesca netejava la seva habitació, on hi havia un llit, el mateix on les autoritats van trobar el cadàver.¹¹ Així mateix el procés encara ens descriu algunes estances més: Maria parla d'una sala denominada «escriptori» on hi havia una colga —un llit de poca qualitat—;¹² un altre testimoni menciona les «finestres de part del estudi», que podem relacionar amb aquesta mateixa estança on s'hi acostumava a tenir l'escriptori, el faristol i els llibres; de fet, era una

⁷ AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 23r.

⁸ Ibídem, f. 23v.

⁹ «E fet açò lo dit en Francesch de Fyllach pres ·l· banchal e posa'l en terra en la sala e recolçàs aquí. E fet açò bé, ella testes se isqué de casa per fer çò que li ere manat, e així com se'n avallave dix li lo dit en Francesch que·ls tanchàs ab per clau» (AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 23v).

¹⁰ «Pren aquesta pasta que és levada e porta-la al forn» (ibídem).

¹¹ «En la cambra que és al cap de la escala de la sala, en ·l· lit que havie en la dita cambra» (AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 17r).

¹² «E dix que·l diemenge a vespre abans jaqueren en casa d'en Fyllach los dits frares seus e Miquel de Vilanova e Don Bouet e jaqueren en ·l· lit tots ·lll·: çò és tots tres frares, el dit Miquel de Vilanova, en la colga del scriptori». A l'edat mitjana la noció de col·lectivitat s'estenia en tots les objectes, també el llit i no és estrany trobar, tant en la documentació com en les representacions, llits compartits per personatges sense cap vincle de parentiu aparent (AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 24r).

habitació necessària tenint en compte que es tractava d'un notari (BOLÒS i SÀNCHEZ 2014: 150-154). Aquesta cambra estava al segon pis i durant el procés la identifiquem amb diversos noms com «cambra del escriptori» o «la cambra sobirana» —és a dir que estava al capdamunt en oposició a les cambres jussanes.¹³ Encara, com en la majoria de cases medievals, es parla d'un terrat porxat des d'on Francesc de Fillac es va dirigir a la gent del carrer per tal que li obrissin la porta de casa.¹⁴ Aquesta descripció ens fa pensar en un nivell superior, un terrat o la teulada, que sovint servia de lloc de pas, sobretot per a lladres i bandits.

CONTINUA LA INQUISICIÓ

Retornem de nou al procés judicial. Com es desprèn a través de les declaracions de varis testimonis, Francesc i Laquera gairebé vivien junts, de manera que la convivència provocava baralles entre ambdues dones. Laquera tenia una casa just darrere de la dels Fillac i el pati de les dues propietats estava separat per un canyís on hi havien fet un forat. D'aquesta manera Laquera passava d'un lloc a l'altre sense ésser vista tot i que —pel que ens expliquen— la relació era de domini públic i no se n'amagaven pas.

La macipa també ens narra un fet important, la preparació de la fugida uns dies abans de l'assassinat, fet que afegeix premeditació i descarta qualsevol tipus d'accident. El dia de Sant Pere i Sant Pau (29 de juny) tant Maria com altres dones del barri van veure Laquera i el jove Ramon Bouet, quan ja era capvespre o nit, marxant vers Fraga carregats amb tres fardells de roba.¹⁵ Igualment, el dia de l'assassinat ambdós van sortir de casa prenent de la mà una de les filles de Francesca i anant amunt cap a la Seu; al mateix moment Francesc abandonava la ciutat per la part baixa de la plaça.

Divendres següent, al capvespre, el lloctinent del veguer, un paer i un notari van anar a la casa i pujaren fins a la cambra de l'escriptori per investigar entre els objectes que hi havia. Van trobar una caixa de noguer i a l'interior uns capítols matrimonials i un inventari que el notari va transcriure en el procés. En els capítols es deixa ben clara la relació entre Francesc i Laquera i els drets i deures que l'un tenia amb l'altra; semblantment, a l'inventari s'hi posaven per escrit els objectes que Laquera havia aportat a la casa i que esperava recuperar si el vincle es trenca-

va. Segons uns notaris de Lleida als que van preguntar per les escriptures, els capítols matrimonials van ser escrits pel mateix Francesc de Fillac i l'inventari pel seu aprenent. Dins de la caixa també hi van trobar un pedaç de roba amb pols blanca i una baina de *caxafistolla*, possiblement cassia fistula (*cassiafistula* o *cassafistola*),¹⁶ una planta d'origen oriental els fruits de la qual són uns canonets allargats amb efectes medicinals. Tement que aquells productes fossin per enverinar Francesca —com havia posat de relleu algun testimoni—, van fer venir un metge i un especier a examinar-ho. Tots dos van concloure que la pols era arena d'ultramar i de *cassiafistula* no n'hi havia suficient per fer mal a algú.

Dijous 13 de juliol, deu dies després del crim, un missatger anomenat Rodrigo de la Foç va portar una carta al Palau de la Paeria davant dels paers i de l'escrivà de la Paeria Francesc Cortit. La carta estava doblegada i els extrems tancats mitjançant un segell de cera verd; no tenia remitent i només una petita ratlla de tinta n'anunciava el destinatari: «Als molt honorats los senyors cort e pahers de la ciutat de Leyda sie dit».¹⁷ En obrir-la els paers van comprovar sorpresos que era la confessió de Ramon Bouet, l'aprenent de notari fugit. Els explicava que el crim l'havia perpetrat en defensa pròpia perquè Francesca l'amenaçà diverses vegades de mort i per això ell, a les nits, es tancava a la seva habitació amb forrellat; explicava també que Francesc de Fillac i la macipa, si la sotmetien a tortura, els ho confirmarien. Possiblement gràcies a la carta es va conèixer el parador de Ramon Bouet, que fou capturat, però en comptes de ser jutjat pel *Tribunal de Coltellades* el seu cas va passar a la jurisdicció eclesiàstica. Com a aprenent encara estava sota la condició d'estudiant de dret i portava la coroneta o tonsura que molts estudiants, sense assolir el grau sacerdotal, es feien per poder pertànyer al fur eclesiàstic, menys rigorós que el reial (MONTANYA 2007: 87-91; BUSQUETA 2004: 156-161; PIÑOL 2015: 85).¹⁸

El dia 24 de juliol, tot i la confessió d'en Bouet, les autoritats —seguint el que diuen els *Costums de Lleida*— van manar a Jaume Lluçà, cridador públic de la Paeria, que anunciés per les places i carrers principals de la ciutat que Francesc de Fillac, Laquera, Bernat de Lluçà, Guillem de Lluçà i Miquel de Vilanova havien estat inculpats de la mort de Francesca i, si no compareixien davant del veguer o del seu lloctinent i dels paers abans de

¹³ «Entraren en una cambra sobirana del dit alberch en la qual se dehie que jahie, en temps que en Francesch de Fyllach ere en la ciutat, na Laquera» (AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 25v).

¹⁴ «Lo dit en Francesch de Fyllach lo cridà del porxe e prega'l que anàs al forn a na Maria, que-li donàs la clau e que li obrís» (AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 25r).

¹⁵ En canvi, un altre testimoni explica que havia sentit dir a Dolceta que havien anat a Santa Maria de les Sogues, a Bellvís (AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 31v).

¹⁶ «Ítem trobaren en la dita caxeta ·l· capell de li, en lo qual havie polvera blanca e cabeylls e ·l· canonet de caxafistolla ensemps ligat, lo qual se'n portaren los dits cort e pahers» (AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 29r).

¹⁷ AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 34v.

¹⁸ Cal tenir present que aquesta situació era, únicament, una privilegi dels estudiants; els clergues de Catalunya no podien esdevenir notaris arran d'una pragmàtica de Jaume II del 1302 que imitava la norma seguida a la resta de regnes de la Corona.

vint dies, serien considerats culpables (BUSQUETA 1997: 133; MONTANYA 2007: 68).¹⁹

Per sort, a la cúria del bisbe els esdeveniments anaven una mica més ràpid gràcies a la confessió de Ramon Bouet. Per saber com avançava la inquisició, les autoritats municipals van citar Ramon Cescomes i Jaume Alabert, presents durant l'interrogatori a l'aprenent.

El que relaten ens mostra la realitat complexa de la societat urbana medieval, molt més enrevessada i profunda del que sovint ens imaginem.

El que relaten ens mostra la realitat complexa de la societat urbana medieval, molt més enrevessada i profunda del que sovint ens imaginem. Segons la confessió de Ramon Bouet, Francesc de Fillac i Laquera es van casar secretament poc després que ella enviudés i, fins i tot, tingueren una filla que, per guardar les formes, deien que era de Francesca. Després marxaren a provar sort a Mallorca juntament amb en Bouet i la nena, on hi estigueren un temps fins que Miquel de Vilanova els visità per dir-los que Francesca havia mort i que el pare de Ramon Bouet havia perdut el braç en una baralla. Davant la notícia decidiren emprendre el camí de tornada però, en arribar a Lleida, van saber que tot havia estat un malentès. Per això Laquera va anar a viure a un alberg darrera del de Francesc i Francesca. Durant aquell temps de convivència feixuga Laquera va rebre una carta d'una cosina seva de Balaguer on li explicava que el pare de Francesca, Berenguer Dolo, estava planejant l'assassinat de Francesc de Fillac. Aquesta carta va precipitar tots els esdeveniments; el xoc familiar es féu inevitable i, després d'algunes reunions nocturnes amb els seus germans i Miquel de Vilanova, Francesc va decidir cometre l'assassinat ajudat per Bouet i Laquera. Després tots tres fugiren cap a Alcarràs. Bouet i Laquera van prendre el camí més llarg: «E isqueren-se de la ciutat per la Torre de Beora e via per los prehidadors anaren-se'n al Pla dels Frares Menors». ²⁰ Des d'Alcarràs van anar a Fraga i allà Bouet fou fet presoner i a la resta els van perdre la pista.

Davant dels últims esdeveniments, Pere Bouet va ser definitivament alliberat el 4 de setembre després de dos mesos al Palau de Cervera.

LECTURA DE CÀRRECS I DEFENSA

L'assumpte va agafar revolada i fins i tot el rei Pere el Cerimoniós va voler intervenir-hi, endevinem que per petició paterna, ja que, com hem explicat, Berenguer Dolo ostentava un càrrec de nomenament reial. El 25 d'agost va arribar una carta del rei —escrita el dia 19 a Barcelona— en la que demanava accelerar els tràmits contra els acusats convertint les interlocutòries en sentències definitives i rebutjant qualsevol apel·lació. Però l'assumpte s'havia de resoldre amb compte si no es volia que se'n seguisin problemes majors. Per això, tot i les pressions reials, les autoritats van decidir escoltar la defensa de les dues dones acusades d'haver consentit en l'assassinat. Així, l'1 de setembre Eliscén va rebre una còpia de tot el procés per poder preparar la seva defensa. Igualment, tres dies més tard, l'advocat de Dolçeta, el causídic Pere Sala, rebé la seva còpia del procés. Després d'un temps prudencial el lloctinent del veguer i dos paers convocaren Eliscén a la casa de la Cort per escoltar la seva defensa. Llavors el seu advocat començà:

La dita Alicssen, delada dessús dita, que si los mèrits del present procés són bé guardats nos prove res en aquell per que la dita Alicssen degué ésser condepnada a deguna pena ni a tormentos iutyada. E placie a vosaltros senyors considerar aquestas cosas que mare deguna no és tant cruel de vers son fyl que la conseylàs que matàs sa muyler, de la qual havie .VI. criatures que són netes de la dita delada ²¹

Tot seguit va repassar els testimonis en contra de la mare de Francesc i resulta interessant comprovar la malvolença d'algunes de les acusacions fetes —segons l'advocat— per raó de bàndol i parentiu. Així demanava rebutjar el testimoni de Jaumeta, dona de Domingo Vilar, perquè, quan es va descobrir el crim i enmig de la multitud, cridà assenyalant vers Eliscén: «Prenet-la la veylla bagassa, prenet-la»; tot perquè el seu marit era parent de la morta i del seu pare. Més endavant ho confirmà un dels saigs, en Pere Joan, qui va explicar «que el testis e Ramon de Jaqua prengueren la dita Eliscén per les paraules que la dita Jacmeta digué, que, si no, no la hagueren presa, ans se'n fore anada». ²² Semblantment,

¹⁹ De fet, en els *Costums* el termini que apareix era de deu dies però, en un privilegi posterior de Jaume I, de 1255, es va ampliar a vint.

²⁰ AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 37v.

²¹ *Ibidem*, f. 39v.

²² *Ibidem*, f. 79r.

tampoc es podia acceptar el testimoni de Caterina, muller de Pere Despens, perquè estava enemistada amb en Francesc i, per lligam de parentiu, també amb la seva mare; l'enemistat sorgia d'una antiga baralla entre dos amics íntims de Francesc amb els fills de Caterina. Igualment també es refutava el testimoni de la muller de Pere d'Altarriba perquè el seu germà va barallar-se amb Francesc de Fillac i en sortí malferit. Per tant, donat que s'enfrontava a la pena capital, l'advocat conclougué: «E com en feit tribunal hon va la vida e la salut de la persona les proves deien ésser pus clares que·l sol, no deu ésser negun condepnat a mort ni a torments per flaques presumpcions».²³

El 15 de setembre Dolceta va fer el mateix: comparegué davant de les autoritats a la casa de la Cort amb un argument semblant:

*Per la qual cosa s'aperegué que la dita Dolceta no és culpable en res [...] No contrasten en res les deposicions de alguns testimonis com aquells sien sols e singulars, fahents part en lo dit feít (...) e deposen més per volentat que per zel de iusticia.*²⁴

A partir d'aquest punt comencem a comprendre la complexitat d'un cas que s'agreuja progressivament pels llaços familiars que imperaven al món medieval. La cúria del veguer deuria suportar nombroses pressions sabent que, si prenia la decisió equivocada, se'n podrien desencadenar baralles i més morts. A més, val la pena recordar que els assassins confirmats per la declaració de Ramon Bouet s'havien escapat i ja no els tornarem a veure mai més, almenys en aquestes pàgines.

INTERLOCUTÒRIA I TURMENT

Havent repassat els testimonis, la defensa de les dues acusades i els testimonis que elles havien aportat per rebatre l'acusació, el 26 d'octubre el lloctinent del veguer i els paers, juntament amb un consell d'onze persones, van condemnar Dolceta a patir turment: «Que la dita Dolceta sia rodada ·III· vegades bé e forts ab contrapès covinent».²⁵

Les autoritats van prosseguir amb la interlocutòria i posaren Dolceta davant la roda, l'estri de tortura. La roda va ser, sense cap dubte, el turment més emprat a la Lleida medieval i consistia a provocar una distensió progressiva de les articulacions lligant els braços del reu a la roda amb un contrapès als peus (CAMPS 1998: 20). Com era costum esperaven que la visió terrible del turment l'afeblís i la fes confessar, però no va ésser així. Per això

la van pujar a la roda, la lligaren i, abans de posar el contrapès, tornaren a preguntar pel crim però, de nou, ella ho negà tot. Finalment, van posar l'estri a funcionar i, mentre era allà, enmig del terrible patiment, li ho tornaren a preguntar sense resultats. La mateixa operació es va repetir dues vegades més fins que, havent superat la prova, la van tornar a la cel·la.

El 4 de novembre les autoritats creien que no n'hi havia hagut prou i van decidir continuar amb el turment; es va determinar que Dolceta «sia feta por de rodar altra vegada, ço és que li sia polida la corda davant e descosits los braços».

En aquest punt del procés hi ha copiada una nova carta del rei. Segons la firma, va ser escrita a Barcelona a les acaballes de setembre, el dia 22, tot i que el *Llibre de Crims* explica que va ser copiada el 4 de setembre. Possiblement aquesta darrera data sigui un error del copista i haguem de pensar en el 4 de novembre, data que es refereix en aquest punt del procés, o el mateix dia d'octubre, tot i que, certament, hi ha molts dies entre la data d'escriptura i la d'arribada a Lleida —l'anterior havia arribat amb només set dies. A la carta el rei explicava que havia rebut una súplica d'Eliscén explicant que el seu procés s'estava duent a terme amb acusacions parcials i deshonestes i, per tant, instava la cúria a seguir tots els passos del procés judicial per garantir una sentència justa.

Amb aquesta premissa les autoritats van citar Eliscén el mateix dia 4 de novembre i la sentenciaren a patir, com Dolceta, tres lligades successives a la roda. Es va seguir, com es feia normalment, el mateix procés que s'ha relatat i Eliscén suportà les tres lligades sense confessar. Finalment la van recloure de nou a l'espera de la sentència definitiva. Aquell mateix dia Dolceta va afrontar la segona cita amb el turment, «manaren polir la corda e descosir los braços [a aquella] per los saygs» i, altra vegada, no va dir res.

SENTÈNCIA DEFINITIVA

El 7 de novembre, davant la falta de proves i confessions, Berenguer Dolvan, lloctinent del veguer de Lleida, els paers, Ramon Riambau i Berenguer Marquès, i el mateix Consell de prohoms reunit per a les interlocutòries van declarar Eliscén innocent. Sobre Dolceta no en sabem res tot i que, havent superat la por al turment, endevinem que també fou absolta del crim. Sovint en els *Llibres de Crims* no hi consten les sentències. Això es produïa perquè aquesta darrera part simplement es pronunciava oralment davant del reu i, com estipulaven els *Costums de Lleida*,

²³ *Ibidem*, f. 40v. A més, cal afegir un punt clau dels *Costums de Lleida* que el causidic també esgrimeix: les dones no poden ésser preses com a testimonis si no és per fets que succeeixen dins els banys femenins (BUSQUETA 1997: 150).

²⁴ AML, Fons Municipal, *Llibre de Crims* any 1368-1370, reg. 783, f. 82r.

²⁵ *Ibidem*, f. 87v.

no era precís que es posés per escrit; només es feia si una de les parts ho requeria (BUSQUETA 1997: 153). Els *Llibres de Crims* eren instruments de treball, un registre per recordar els testimonis entrevistats i les seves declaracions, mentides, equívocs... Si ho pensem bé, afegir la sentència no era realment necessari en un document que només era útil mentre durava el procés.

Per les dues dones, Eliscén i Dolceta, aquell dimarts de novembre de 1368 va significar el final d'un captiveri de 127 dies a la presó del Palau de Cervera. Ramon Bouet, en canvi, no va tenir tanta sort; la cúria episcopal el va condemnar a presó perpètua. Ara per ara desconeixem si va complir la pena o fou alliberat posteriorment. En tot cas, tenint presents les presons de l'època, passar una llarga temporada a la garjola era, de ben segur, una condemna que s'equiparava a la pena capital.

CONCLUSIONS

El propòsit de l'article no era resoldre un crim perpetrat —sembla que impunement— fa més de sis-cents anys; de fet l'autoria de l'assassinat queda resolta des de bon principi. El que preteníem era exposar com els *Llibres de Crims* són fonts excepcionals, podríem dir-ne finestres, que ens aboquen a la realitat quotidiana del passat medieval. Malgrat el contingut, sovint desagradable, les pàgines de paper gruixut d'aquests documents ens permeten descobrir una realitat amb uns colors i una vitalitat que sovint passa desapercibuda en altres tipus de fonts. A través dels *Llibres de Crims* ens fem una idea de la roba i dels seus colors, de les eines, dels objectes preuats —aquells que valia la pena robar—, de l'estructura de les cases... Resulta especialment interessant estudiar els comportaments de les persones, per exemple les relacions de poder, les enveges, les amistats, les relacions familiars... Aquest darrer punt és un fet importantíssim en el document descrit, la importància del vincle familiar que acaba, fins i tot, generant dos bàndols completament enfrontats, fins i tot quan els membres d'un i de l'altre no tenen cap coneixença personal. És el que passa amb Dolceta i Eliscén, involucrades forçadament —almenys ho intuïm— en una lluita de bàndols

familiars que els acaba costant quatre mesos de presó. Encara més dramàtic és el destí de la víctima, Francesca, l'assassinat de la qual es desencadena arran d'una carta que vaticinava la mort del marit a mans del bàndol contrari. Igualment els germans i amics de l'assassí fugen de la ciutat tement que, com a «consentidors del crim» i partidaris d'un dels bàndols, serien inculpats.

El que preteníem era exposar com els Llibres de Crims són fonts excepcionals, podríem dir-ne finestres, que ens aboquen a la realitat quotidiana del passat medieval.

La violència de la societat medieval no és un fet desconegut i els catalans —descrits per autors com Lorenzo Valla o Francesco Guicciardini— eren particularment bel·licosos i anaven contínuament armats (SABATÉ 2007: 16). Les ordenances municipals ho fomentaven: en diferents viles catalanes s'obligava als habitants a tenir les armes apunt per defensar qualsevol conveí d'un assalt o per separar i pacificar, el que s'anomenava «partir» una baralla. Aquesta solidaritat veïnal espontània era comuna a tota Catalunya però, més enllà de les bones voluntats, la presència i l'ús constant de les armes també provocaven aldarulls (SABATÉ 2007: 15-25). Per això als *Costums de Lleida* es limitava l'ús de segovians (BUSQUETA 1997: 119, 140) o coltells i no és estrany que les autoritats municipals actuessin amb cautela enmig d'un clima de tensió com el que es va produir aquell juny de 1368. Les lluites de bàndols, ja fos per recuperar l'honor o per greuges econòmics (HINOJOSA 2006: 716-723), no es produïen només en estrats nobiliaris sinó també entre famílies ciutadanes com les del notari Francesc de Fillac i el bidell de l'estudi Berenguer Dolo; sovint aquestes rivalitats acabaven generant alteracions de l'ordre públic i podien derivar en assassinats (FERRER 1969: 75-94).

BIBLIOGRAFIA

- BOLÒS (2008): Jordi Bolòs, *Dins les muralles de la ciutat: Carrers i oficis a la Lleida dels segles XIV i XV*, Lleida, Pagès Editors.
- BOLÒS i SÁNCHEZ (2014): Jordi Bolòs i Imma Sánchez-Boira, *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capítular de Lleida (segles XIV-XVI)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- BUSQUETA (1997): Guillem Botet, *Els Costums de Lleida*, Joan J. Busqueta (ed.), Lleida, Ajuntament de Lleida.
- BUSQUETA (2004): Joan J. Busqueta, *Història de Lleida*, vol. 3 (*Baixa edat mitjana*), Lleida, Pagès Editors.
- BUSQUETA (2012): Joan J. Busqueta, «Oligarquia urbana i ensenyament superior: Lleida, del bidell al canceller de l'Estudi General», *L'Edat Mitjana: Món real i espai imaginat*, Catarroja-Barcelona, Afers, p. 163-169.
- CAMPS (1998): Manuel Camps Clemente, *El turment a Lleida (segles XIV-XVII)*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida.
- ENJUANES i ROCA (2016): Iolanda Enjuanes i Guillem Roca; «Lleida, 1716: una instantània dels barris de Sant Llorenç i Sant Andreu», *Shikar*, 3, p. 86-93.
- FERRER (1969): Maria Teresa Ferrer, «Lluites de bàndols a Barcelona en temps del rei Martí l'Humà», *Estudis d'Història Medieval*, 1 (*Estudis dedicats a Ferran Soldevila*), Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, p. 75-94.
- HINOJOSA (2006): José Hinojosa, «Bandos y "bandositats" en la gobernación de Orihuela en la baja edad media», *Anuario de Estudios Medievales*, 36/2, p. 713-750.
- MONTANYA (2007): Miquel Montanya, *El Tribunal de Coltellades: Alguns aspectes processals*, Lleida, Institut Municipal d'Acció Cultural - Pagès Editors.
- PIÑOL (2015): Daniel Piñol, «La autoridad de los notarios en la Edad Media: nominación y práctica. La Corona de Aragón», dins Daniel Piñol (coord.), *La «Auctoritas» del notario en la sociedad medieval: nominación y prácticas*, Barcelona, Trialba, p. 75-104.
- SABATÉ (1995): Flocel Sabaté, «El veguer a Catalunya, anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 6, p. 147-159.
- SABATÉ (2001): Flocel Sabaté, «El Cort a Catalunya», *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 22, p. 351-372.
- SABATÉ (2003): Flocel Sabaté, *Història de Lleida*, vol. 2 (*Alta Edat Mitjana*), Lleida, Pagès Editors.
- SABATÉ (2007): Flocel Sabaté, *El sometent a la Catalunya medieval*, Barcelona, Rafel Dalmau Editor.
- TRENCHS, (1991): Josep Trenchs, «De l'Estudi General a la Seu: la confecció de llibres a Lleida durant el segle XIV», dins *Congrés de la Seu Vella de Lleida (Lleida, 6-9 març 1991)*, Lleida, Pagès Editors, pp. 133-145.